Vojtěch Hrubý Úloha 4

Pracovní úkol

1. Pomocí fotometrického luxmetru okalibrujte normální žárovku (stanovte její svítivost). Pro určení svítivosti normální žárovky a její chyby vyneste do grafu závislost osvětlení na převrácené hodnotě kvadrátu vzdálenosti luxmetru od žárovky a proveďte lineární regresi.
2. Lummerovým-Brodhunovým fotometrem proměřte fotometrické diagramy žárovky 12 V/35 W v horizontální a vertikální rovině. Jako normál použijte žárovku okalibrovanou v bodě 1. Naměřené výsledky zpracujte graficky. V grafu vyznačte chybu nepřímého měření.
3. Lummerovým-Brodhunovým fotometrem změřte směrovou závislost svítivosti plošného zdroje světla a ověřte platnost Lambertova zákona. Stanovte jas zdroje s relativní chybou výsledku.

Teoretická část

Svítivost charakterizuje především bodový zdroj světla, nebo zdroj malých rozměrů. Její jednotkou je candela (cd), která je základní jednotkou SI. Charakterizuje schopnost zdroje vyvolat zrakový vjem příslušné intenzity.

Fotometrický diagram je grafické znázornění závislosti svítivosti na úhlu pozorování. V rovině je jako výchozí bod vzat střed zdroje a do všech směrů se vynesou body, jejichž vzdálenost od výchozího bodu charakterizuje svítivost. Bodový zdroj, který má ve všech směrech stejnou svítivost tak vytváří ve fotometrickém diagramu kružnici.

Světelný tok Φ do prostorového úhlu $d\Omega$ je definován vztahem

$$d\Phi = J d\Omega. \tag{1}$$

Veličinu jas zavádíme především pro plošné zdroje. Vezmeme-li malou plošku zdroje S, ze které vychází paprsek pod úhlem ϑ, pak je jas určen vztahem

$$B_\vartheta = \frac{J_\vartheta}{S\cos\vartheta}, \tag{2}$$

kde J_ϑ je svítivost plošky v daném směru.

Zdroje, pro které platí vztah

$$J_\vartheta = J_0 \cos\vartheta, \tag{3}$$

se nazývají cosinový zářič a vztah Lambertovým zákonem. Jeho jas nezávisí na směru.

Osvětlení E je poměr světelného toku dopadajícího na ozařovanou plochu velikosti S

$$E = \frac{\Phi}{S}. \tag{4}$$

Jedná-li se o bodový zdroj, který leží na normále plochy S, pak je její osvětlení

$$E = \frac{J}{r^2}, \tag{5}$$

kde r je vzdálenost zdroje od plochy.

r_i [cm]	r [m]	$1/r^2$ [m^{-2}]	E [lx]
91.6	0.618	2.62	12 ± 2
79.4	0.496	4.06	20 ± 2
71.5	0.417	5.75	30 ± 2
66.9	0.371	7.27	40 ± 2
62.8	0.330	9.18	50 ± 2
60.8	0.310	10.41	60 ± 2
57.4	0.276	13.13	80 ± 2
55.1	0.253	15.62	100 ± 2
52.8	0.230	18.90	120 ± 2
51.6	0.218	21.04	140 ± 2
50.2	0.204	24.03	160 ± 2
47.9	0.181	30.52	200 ± 2
45.0	0.152	43.28	300 ± 10
43.5	0.137	53.28	400 ± 10
42.1	0.123	66.10	500 ± 10
41.1	0.113	78.31	600 ± 10
40.4	0.106	89.00	700 ± 10
39.5	0.097	106.28	800 ± 10
38.8	0.090	123.46	900 ± 10
37.9	0.081	152.42	1000 ± 10
37.2	0.074	182.62	1200 ± 100

Tabulka 1.: Závislost osvětlení na vzdálenosti zdroje od luxmetru použitá pro kalibraci referenčního zdroje

Měření

Nejprve jsem provedl kalibraci referenčního zdroje. Proměřil jsem závislost osvětlení luxmetru na jeho vzdálenosti od zdroje. Optická lavice měla vlastní milimetrové měřítko. Zdroj byl umístěn v poloze 29.8 cm. V tabulce 1 uvádím naměřené hodnoty, r_i je poloha luxmetru na lavici, r jeho vzdálenost od zdroje. Toto označení používám ve všech tabulkách. V grafu 1 je vynesena závislost osvětlení na převrácené hodnotě kvadrátu vzdálenosti. Podle vzorce (5) jsem pomocí lineární regrese určil svítivost zdroje

$$J_r = (6.97 \pm 0.16)\,\mathrm{cd}.$$

Dále jsem proměřil fotometrické diagramy žárovky pro horizontální rovinu a vertikální rovinu. K tomu jsem použil Lummerův-Brodhunův fotometr. Jeho principem je porovnávání osvětlení dvou ploch od referenčního (r) a měřeného (m) zdroje. Pokud jsou osvětlení shodná, je svítivost měřeného zdroje

$$J_m = J_r \frac{r_m^2}{r_r^2}, \tag{6}$$

kde r_m je vzdálenost fotometru od měřeného zdroje a r_r je vzdálenost fotometru od referenčního zdroje o svítivosti J_r. Fotometr bylo možné převrátit, aby byla vyloučena chyba způsobená nesymetrií přístroje. Zjistil jsem rozdíl cca 0.5 cm mezi oběma polohami fotometru. Z tohoto důvodu jsem započítal vždy průměr z obou poloh. Chybu

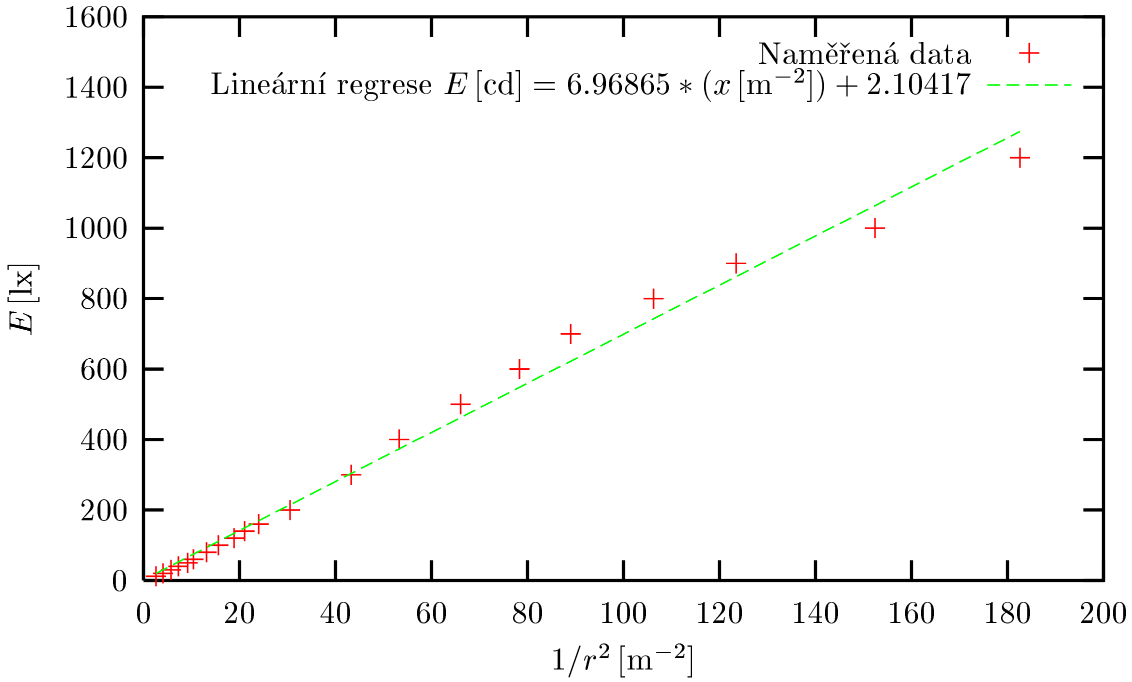

Graf 1.: Závislost osvětlení na vzdálenosti referenčního zdroje od luxmetru a lineární regrese

měření polohy jsem odhadl na 0.5 cm, protože poloha fotometru byla závislá na mém zrakovém vjemu, který není dokonalý. Vzhledem k rozdílným spektrům žárovek jsem si občas nebyl jistý, která oblast je světlejší. Naměřené hodnoty jsem uvedl v tabulkách 2 a 3. Poloha referenčního zdroje na lavici byla 35.0 cm a zkoumané žárovky 115.0 cm, r_i značí polohu fotometru, kterou jsem při měření měnil. V grafech 2 a 3 jsem zobrazil fotometrické diagramy pro vertikální a horizontální rovinu. Nepodařilo se mi proměřit všechny úhly ve vertikální poloze. Buď to bylo způsobeno konstrukcí měřicí aparatury, nebo mou nešikovností. Tak či onak očekávám, že je charakteristika symetrická, protože i žárovka má jasnou symetrii. Zdůrazňuji, že při měření vertikálního a horizontálního diagramu byly použity různé žárovky při různém napětí, a proto nelze srovnávat jejich svítivost.

Nakonec jsem proměřil směrovou závislost svítivosti plošného zdroje světla. Za tímto účelem byla použita pravděpodobně žárovka s difuzorem (nechtěl jsem ho rozebírat) připevněná k optické lavici na točně. Proměřil jsem prostor úhlů, při kterých zdroj osvětloval fotometr. Naměřené hodnoty jsou uvedeny v tabulce 4 a v grafu 4, kde je rovněž vynesena teoretická křivka.

Průměr zdroje byl $d = (2.8 \pm 0.1)$ cm. Jeho jas jsem vypočítal podle vzorce (2) pro nulový úhel

$$B = (3.5 \pm 0.4) \cdot 10^3\,\mathrm{cd\,m^{-2}},\ \ \delta = 12\%.$$

Diskuse

Kalibrace žárovky prokázala, že luxmetr nebyl příliš spolehlivý. Neměl jsem k disposici žádný údaj o jeho přesnosti, ale z grafu 1 jsou zřejmé značné odchylky od lineárního průběhu. Celý graf je mírně posunutý v E, protože bylo měření ovlivněno vnější světelnou hladinou. Díky velkému počtu měření se mi podařilo dasáhnout přijatelné přesnosti.

φ [°]	r_i [cm]	r_r^2 [m^2]	r_m^2 [m^2]	J_m [cd]
0	61.9	0.072361	0.281961	27 ± 1
20	60.9	0.067081	0.292681	30 ± 2
40	60.5	0.065025	0.297025	32 ± 2
60	61.5	0.070225	0.286225	28 ± 1
70	63.9	0.083521	0.261121	22 ± 1
80	65.3	0.091809	0.247009	19 ± 1
90	63.2	0.079524	0.268324	24 ± 1
100	61.3	0.069169	0.288369	29 ± 1
110	60.8	0.066564	0.293764	31 ± 2
130	60.3	0.064009	0.299209	33 ± 2
150	60.2	0.063504	0.300304	33 ± 2
170	60.4	0.064516	0.298116	32 ± 2
190	60.5	0.065025	0.297025	32 ± 2
210	60.9	0.067081	0.292681	30 ± 2
220	60.6	0.065536	0.295936	31 ± 2
240	61.8	0.071824	0.283024	27 ± 1
250	64.2	0.085264	0.258064	21 ± 1
260	65.2	0.091204	0.248004	19 ± 1
270	63.1	0.078961	0.269361	24 ± 1
280	61.8	0.071824	0.283024	27 ± 1
300	60.9	0.067081	0.292681	30 ± 2
320	60.4	0.064516	0.298116	32 ± 2
340	60.6	0.065536	0.295936	31 ± 2

Tabulka 2.: Naměřené hodnoty fotometrického diagramu žárovky v horizontální rovině při napětí 12 V

Měření vyzařovacího diagramu v horizontální rovině proběhlo úspěšně. V diagramu je v podstatě vidět vnitřní struktura zdroje—natažené vlákno způsobilo „jablečný“ tvar diagramu. Jedna hodnota je evidentně hrubou chybou měření (při nulovém úhlu natočení).

Vyzařovací diagram ve vertikální poloze se mi podařilo naměřit jen částečně. Nemalá část je skutečně neměřitelná, protože světlu brání objímka žárovky—odhadem jedna čtvrtina. Další čtvrtinu se mi nepodařilo naměřit pravděpodobně kvůli mechanickému provedení aparatury. Z problému však jasně vyplývá symetrie kolem bodu 150° (vodorovná poloha žárovky), která je zřetelná i z diagramu, takže to nepovažuji za velký problém.

Při měření plošného zdroje se ukázalo, že není Lambertovský v rozsahu chyby měření, viz graf 4. Nabízí se dvě vysvětlení. Buď byla chyba měření příliš malá, nebo se nejdenalo o striktně Lambertovský zdroj. Vzhledem k tomu, že je z diagramu zřetelné, že při větších úhlech klesá svítivost rychleji, než u Lambertovského zdroje, očekávám, že se jedná o vnitřní chybu zdroje—nedokonalý převod z bodového (žárovka) na plošný zdroj.

Závěr

Měření nesplnilo v rozsahu chyby měření všechny očekávané hodnoty. Úspěšně se podařilo určit svítivost referenčního zdroje a fotometrický diagram žárovky v horizontální

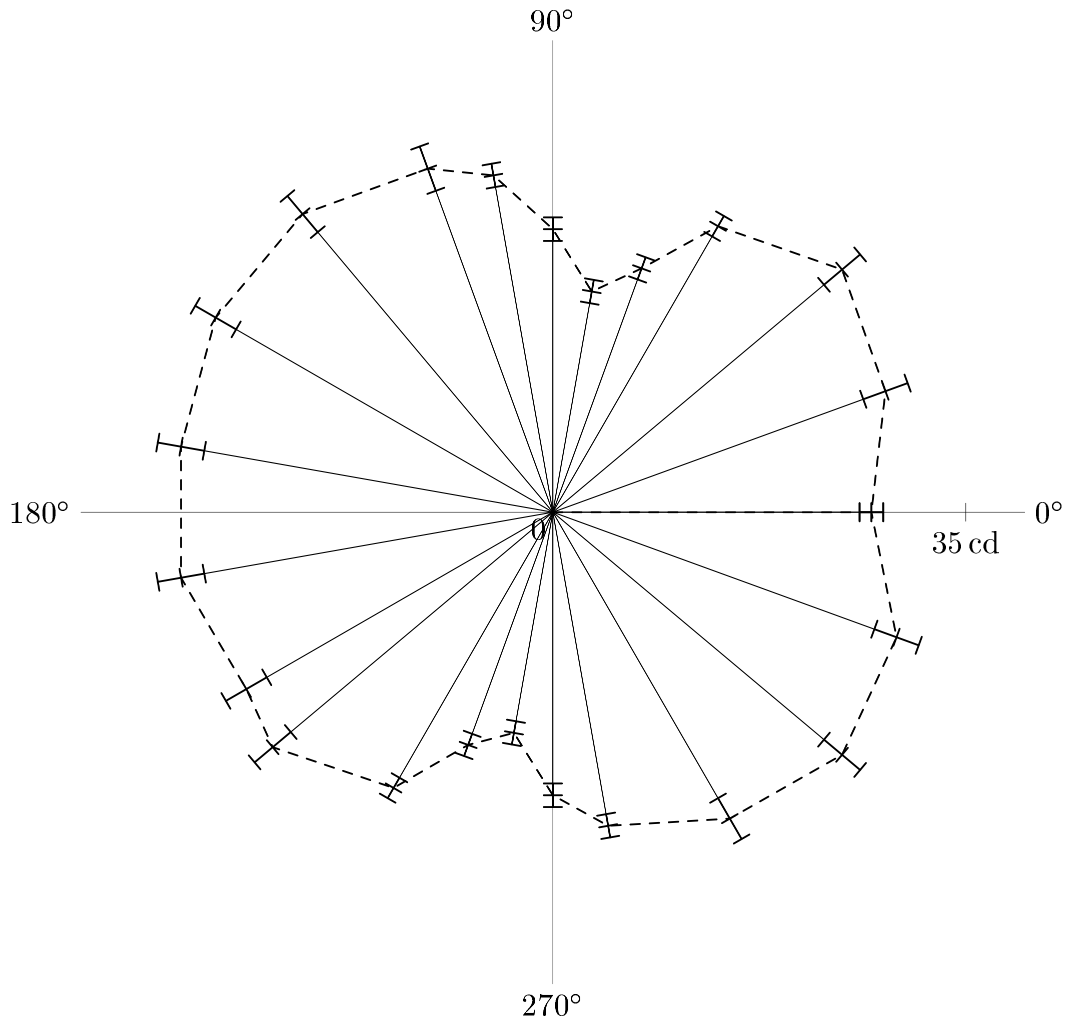

Graf 2.: Horizontální fotometrický diagram žárovky

rovině. Ve vertikální rovině se mi nepodařilo proměřit všechny potřebné úhly. Plošný zdroj nebyl striktně Lambertovský v rozsahu chyby měření, ale velmi se k němu blížil. Jeho jas byl

$$B = (3.5 \pm 0.4) \cdot 10^3\,\mathrm{cd\,m^{-2}},\ \delta = 12\%.$$

Literatura

[1] Englich, J.: Zpracování výsledků fyzikálních měření. Praha 2000.
[2] `physics.mff.cuni.cz/vyuka/zfp`: Studijní text a Pokyny k měření.

$\varphi\,[°]$	$r_i\,[\mathrm{cm}]$	$r_r^2\,[\mathrm{m}^2]$	$r_m^2\,[\mathrm{m}^2]$	$J_m\,[\mathrm{cd}]$
90	66.5	0.099	0.235	16.5 ± 0.8
100	66.1	0.097	0.239	17.2 ± 0.8
110	65.6	0.094	0.244	18.2 ± 0.9
120	64.9	0.089	0.251	19.6 ± 1.0
130	66.0	0.096	0.240	17.4 ± 0.9
140	66.6	0.100	0.234	16.3 ± 0.8
150	66.4	0.099	0.236	16.7 ± 0.8
160	66.1	0.097	0.239	17.2 ± 0.8
170	66.2	0.097	0.238	17.0 ± 0.8
180	65.6	0.094	0.244	18.2 ± 0.9
190	66.0	0.096	0.240	17.4 ± 0.9
200	67.0	0.102	0.230	15.7 ± 0.8
210	68.4	0.112	0.217	13.6 ± 0.7
220	68.1	0.110	0.220	14.0 ± 0.7
230	68.6	0.113	0.215	13.3 ± 0.6
240	69.8	0.121	0.204	11.8 ± 0.6
250	70.4	0.125	0.199	11.1 ± 0.5
260	71.0	0.130	0.194	10.4 ± 0.5
270	72.6	0.141	0.180	8.9 ± 0.4
280	77.5	0.181	0.141	5.4 ± 0.3

Tabulka 3.: Naměřené hodnoty fotometrického diagramu žárovky ve vertikální rovině při napětí 8 V

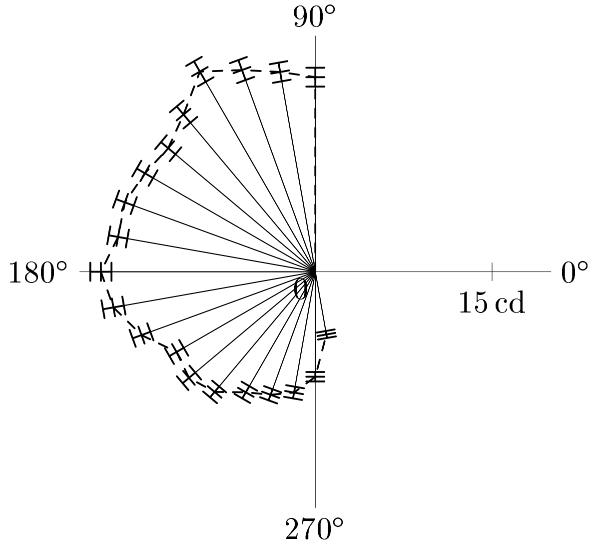

Graf 3.: Vertikální fotometrický diagram žárovky

$\varphi_i\,[°]$	$\varphi\,[°]$	$r_i\,[\mathrm{cm}]$	$r_r^2\,[\mathrm{m}^2]$	$r_m^2\,[\mathrm{m}^2]$	$J_m\,[\mathrm{cd}]$
120	0	86.5	0.265	0.0812	2.13 ± 0.11
110	-10	86.7	0.267	0.0801	2.09 ± 0.10
100	-20	87.6	0.277	0.0751	1.89 ± 0.10
90	-30	88.9	0.291	0.0681	1.63 ± 0.08
80	-40	90.7	0.310	0.0590	1.33 ± 0.07
70	-50	92.7	0.333	0.0497	1.04 ± 0.06
65	-55	94.2	0.350	0.0433	0.86 ± 0.05
60	-60	96.0	0.372	0.0361	0.68 ± 0.04
55	-65	97.8	0.394	0.0296	0.52 ± 0.03
50	-70	100.8	0.433	0.0202	0.32 ± 0.02
130	10	86.8	0.268	0.0795	2.07 ± 0.10
140	20	87.2	0.272	0.0773	1.98 ± 0.10
150	30	87.8	0.279	0.0740	1.85 ± 0.09
160	40	89.5	0.297	0.0650	1.53 ± 0.08
165	45	90.2	0.305	0.0615	1.41 ± 0.07
170	50	91.0	0.314	0.0576	1.28 ± 0.07
175	55	92.3	0.328	0.0515	1.09 ± 0.06
180	60	93.4	0.341	0.0467	0.95 ± 0.05
185	65	94.8	0.358	0.0408	0.80 ± 0.04
190	70	96.9	0.383	0.0328	0.60 ± 0.03

Tabulka 4.: Směrová závislost svítivosti plošného zdroje

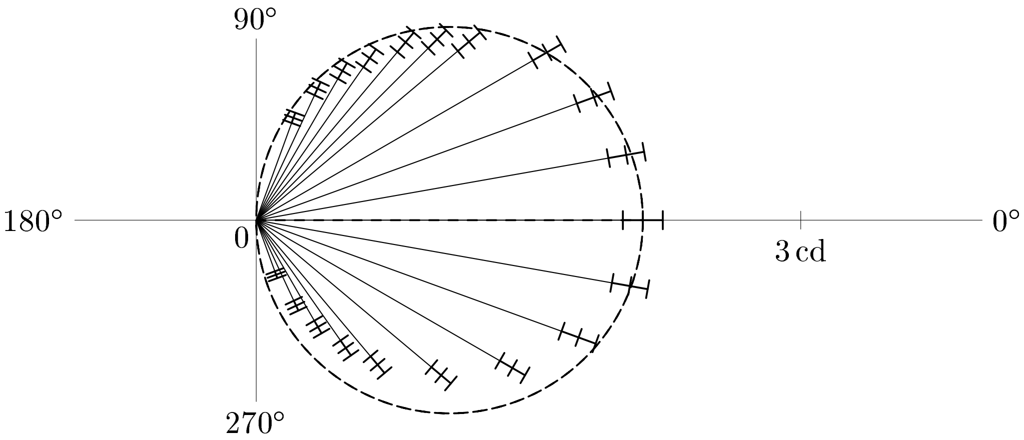

Graf 4.: Směrová závislost svítivosti plošného zdroje